

Joan Santanach Suñol

PER ABASTAR
UNA ESTRELLA

VERDAGUER I EL «CANT DE GENTIL»

FRAGMENTA EDITORIAL

Publicat per FRAGMENTA EDITORIAL
Plaça del Nord, 4
08024 Barcelona
www.fragmenta.cat
fragmenta@fragmenta.cat

Collecció ASSAIG, 91

Primera edició FEBRER DEL 2024

Direcció editorial IGNASI MORETA
Producció editorial MARIA CALLÍS
Producció gràfica ABRIL MORALES

Imatge de la coberta Dibuix de la silueta del Canigó
fet per Jacint Verdaguer i enviat el 1885
a Lluís Domènech i Montaner. Imatge cedida
per l'Arxiu Municipal de Canet de Mar.

Impressió i relligat ROMANYÀ VALLS, S. A.

© 2024 JOAN SANTANACH SUÑOL
pel text

© 2024 FRAGMENTA EDITORIAL, S. L. U.
per aquesta edició

Dipòsit legal B. 2938-2024
ISBN 978-84-10188-04-4

RESERVATS TOTS ELS DRETS

ÍNDEX

Abreviatures dels testimonis del «Cant de Gentil»	9
Prefaci	11
I Gentil o l'embriaguesa de la imaginació	17
II Una composició laboriosa: esborranys i redaccions	35
III La primera redacció del «Cant» i la seva inclusió al poema	41
IV Els assajos previs i la incorporació del «Cant» a la segona còpia de <i>Canigó</i>	59
1 Romanços i quartetes	61
2 La bigarrada redacció en quartetes	64
3 Possible seqüència dels autògrafs en quartetes	84
4 La versió en romanç	85
V Encara dues redaccions més	95
1 Assajos i esborranys del ms. <i>H</i>	97
2 La quarta redacció	99
2.1 L'assaig d'un metre major	99
2.2 Una versió inicial de l'estrofa III i l'aprofitament dels esborranys	108
3 La cinquena redacció	110
3.1 Dels esborranys al text imprès	110
3.2 Dues possibles variants de l'estrofa III	114
3.3 Estrofes IV i V, primera redacció	116
3.4 Estrofa V, segona redacció	117
3.5 La redacció de la darrera estrofa del «Cant de Gentil»	119
VI De branca en branca	125
Bibliografia	143

CANT DE GENTIL

Amor, amor, hónt me pujares?
hónt sou, amichs? hónt sou, mos pares?
y jo mateix, digaume, hónt so?
Dígasmho tu, Griselda bella,
ma hermosa estrella
de Canigó.

Y tu, ets del cel guspira eterna
ò sols fantástica lluherna?
dus al infern ò al paradís?
Mes es ací tan dolç lo viure,
veyent somriure
ton ull blavíç!

El «Cant de Gentil» tal com aparegué a la primera edició de *Canigó* (Barcelona, 1886).

Què se me 'n dona de la terra
 si 't tinch ací, en est cim de serra?
 Mes còm nos mira 'l sol naixent!
 Pòrtam vers hont surt com poncella
 que s' esbadella
 pe'l firmament.

Dúsme vers hont los ulls va á cloure
 de sa carroça l' or fent ploure,
 rey que 's retira á son palau,
 y de son golf al golf d' estrelles
 voguèm entre elles
 per lo cel blau.

Pújam amunt, de branca en branca,
 desde hont lo món com arbre arranca
 fins al cim al entre 'l fruyt d' or;
 pújam amunt, y amunt encara,
 mòstram la cara
 del Criador.

Mes si jo 't tinch, per què m' anyoro?
 si tu 'm somrius, donchs, de què ploro
 Lo cor del home es una mar,
 tot l' univers no l' umpliría;
 Griselda mía,
 déixam plorar!

ABREVIATURES DELS TESTIMONIS
DEL «CANT DE GENTIL»

Primera redacció

Estrofes de sis tetrasíl·labs, amb tornada

D BC, 375/3 (f. 34-35; còpia en net)

Segona redacció

Quartetes heptasil·làbiques, amb pentasíl·labs

G BC, 2433

Grup I *Gq1* (f. 90r)

Gq2 (f. 91r)

Gq5 (f. 93r, col. a)

Gq6' (f. 67v)

Grup II *Gq6* (f. 67v)

Gq7 (f. 94v)

Grup III *Gq7'* (f. 94v)

Gq3 (f. 92v)

Gq4 (f. 96v)

Tercera redacció

Romanç pentasil·làbic

Gr3 (f. 93r, col. b)

Gr2 (f. 102v)

Gr1 (f. 101r)

B BC, 375/1 (f. 74v-75v; còpia en net)

Quarta redacció

Estrofes de sis versos, combinant decasíl·labs i hexasíl·labs

H BC, 1463/18

H₃ (f. 4v-5r)

H₃' (f. 5v)

H₂' (f. 7v)

H₂ (f. 6r-v)

H₁ (f. 3r-v; còpia en net)

Cinquena redacció

Estrofes de sis versos, combinant octosíl·labs i tetrasíl·labs

H₄ (f. 6v-7r)

H₁ (f. 2r-v)

H₂ (f. 4r)

H₃ (f. 5v)

H₅ (f. 8r-9v)

A 375/4 (f. 69v, 70v; còpia en net)

PREFACI

LA COMPOSICIÓ DE *Canigó* va constituir un llarg ascens cap a la redacció final. Van ser centenars i centenars les pàgines que Jacint Verdaguer va compondre abans no va donar per enllestit el poema. Avui les podem consultar perquè, tal com feia habitualment amb els seus llibres, va conservar bona part d'aquests autògrafs. Actualment la majoria dels papers canigonencs forma part del fons de la Biblioteca de Catalunya. Verdaguer els guardava perquè li eren útils, si més no durant la composició dels textos. Disposem d'alguns exemples que mostren que, quan un passatge se li resistia, tornava sobre versions en principi superades d'aquell mateix text i en reprenia variants desestimades, fossin mots, versos o rimes. De vegades, mers suggeriments. Tots aquests papers donen compte de com se'n va desenvolupar la gènesi i ajuden a reconstruir-la amb força garanties. Va ser bastant tortuosa i, en els estadis finals, gairebé podríem qualificar-la de precipitada, com veurem en relació amb el «Cant de Gentil».

Els papers conservats ens permeten resseguir de quina manera el poema es va anar configurant. Expliquen la història, apassionant, del *tour de force* entre el poeta, els versos que componia —que de vegades es negaven a plegar-se a la seva voluntat— i allò que ell volia que fos el poema. Sobre una idea inicial, lligada a la llegenda del comte Guifre i a la

fundació del monestir de Sant Martí de Canigó, el text es desenvolupa i s'enriqueix amb situacions, temes i personatges nous, presos de la tradició o sorgits de la imaginació de l'autor, o bé totes dues coses. De mica en mica es va concretant i guanya gruix. La consulta dels manuscrits de *Canigó* constitueix un mitjà privilegiat per observar com, en mans de Verdaguer, l'obra va evolucionar i créixer fins a convertir-se en el poema extraordinari que el desembre de 1885, tot i que amb data de 1886, es va imprimir a la Llibreria Catòlica, a Barcelona.

Verdaguer es resistia a donar per tancada qualsevol obra. *Canigó* no en va ser cap excepció. Encara a l'últim moment, quan el llibre ja era a la impremta, seguia intervenint-hi i introduint canvis a les proves. No cal dir que, com molts escriptors, aprofitava la preparació d'una nova edició per fer-ho. Entre la primera edició del poema i la segona, de 1901, hi ha alguns canvis significatius. Aquí, malgrat tot, d'aquesta qüestió amb prou feines en parlarem, sinó que ens fixarem sobretot en els testimonis manuscrits, els autògrafs de l'autor, que van desembocar en la primera edició. Com la immensa majoria dels seus esborranys, els de *Canigó* són plens d'esmenes, textos ratllats i noves propostes, sovint múltiples, escrites al marge d'opcions cancel·lades.

De *Canigó*, el poeta en va compondre, evidentment a mà, tres còpies completes, que reproduïen tres estadis successius del poema en procés. Abans que aquestes, i sovint paral·lelament, va elaborar més d'un centenar de manuscrits esparsos, alguns d'una extensió remarcable. N'hi ha que tot just contenen algunes estrofes, d'altres poesies més o menys autònomes inserides en la llegenda pirinenca, de llargada variable, i d'altres transmeten versions senceres d'alguns cants.

Són esborranys que reflecteixen estats d'elaboració de vegades molt diversos. Rarament es tracta de versions de lectura senzilla, sinó tot al contrari: la majoria deixen entreveure les vacil·lacions de l'autor i els assajos que va dur a terme, que van ser molts. A mesura que hi treballava, el paper s'anava omplint d'anotacions, de mots interlineats entre versos, de tota mena de modificacions i, evidentment, de versos cancel·lats i ratllats, i finalment esdevenia impracticable. Li calia, llavors, fer una còpia en net de la versió més elaborada per continuar perfeccionant els textos. No cal dir que aquesta nova còpia, al seu torn, s'omplia de nous fragments ratllats, de cancel·lacions i de noves variants, moltes vegades simples mots puntuals, per bé que també hi inseria canvis i afegits de més abast, incloses sèries d'estrofes. Fins que, altra vegada, l'excés d'anotacions requeria una nova còpia.

De les tres còpies íntegres, cal fer sobretot referència a la més antiga, per bé que les altres també les tindrem presents. A la primera hi va recollir, en un únic quadern i per primer cop, tots els passatges i episodis canigonencs que havia compost i disseminat en llibretes, quaderns i fulls esparsos. Ara bé, tot i que aquest primer *Canigó* ja presentava dotze cants i un epíleg, som lluny, encara, de la redacció definitiva. Un cop compost el manuscrit complet inicial, en què per primera vegada tenia tota l'obra agrupada, se'l va rellegir amb especial cura i atenció. Va ser una lectura sens dubte productiva.

Més enllà d'avaluar-ne, de ben segur, la impressió que li produïa el poema en la primera llegida de conjunt, tenia igualment la intenció de detectar-hi episodis millorables i altres mancances. En són testimoni les nombroses anotacions fora de caixa que conté el manuscrit, amb comentaris

al marge d'una pila de versos i estrofes. Són apunts concisos, clarament destinats a l'ús propi, com són, de fet, tots aquests esborranys plens d'esmenes i variants. En la revisió que va seguir la lectura, es va dedicar a perfeccionar els fragments que trobava que ho requerien, a substituir aquells que no el convencien i, també, a compondre alguns episodis nous, necessaris per al sentit general de l'obra o per reconduir correctament alguns serrells.

Entre els passatges afegits en aquest estadi, que inclouen un cant sencer, el desè, hem de mencionar el «Cant de Gentil». És a dir, el moment culminant de tot el poema, si més no des del punt de vista literari, i amb el qual l'autor va voler enriquir, alhora que matisar, el missatge ideològic final. Verdaguer es va adonar ben aviat de la importància que, en el conjunt de l'obra, podia adquirir aquesta peça, i es va esforçar per dotar-la d'un missatge que traduís adequadament el paper que volia que tingués.

Els esforços no van ser pocs. En va compondre cinc redaccions diferents, en què no sols observem com evoluciona el contingut del poema, sinó igualment com assaja formes diferents i hi empra diversos tipus d'estrofa i versos d'extensió variable. De cada una, a més, en va escriure diverses versions, en què no sols substituïa versos puntuals, sinó que prescindia d'estrofes senceres i les substituïa per altres de noves. En les pàgines que segueixen s'editen les diverses redaccions i, sempre que les variants són massa divergents de l'editada —normalment la darrera que Verdaguer en va escriure—, o constitueixen camins abandonats, també s'editen. Altrament, farcirem de variants massa divergents els aparats i correriem el perill d'emascarar algunes de les etapes de composició del poema. En almenys tres ocasions, quan

Verdaguer ja disposava d'un redactat que podia considerar més o menys definitiu, perquè ja n'havia elaborat una còpia en net, va decidir finalment rebutjar-lo i tornar a començar.

Tornar a començar no volia dir partir de zero. Verdaguer va anar concretant el contingut del «Cant de Gentil», a mesura que hi treballava, a través de les diverses redaccions. No és estrany detectar repeses de versos, expressions o aspectes del contingut entre etapes diferents, fins i tot algunes d'allunyades. És així com, partint d'una descripció de l'enamorada de Gentil, Griselda, adormida a l'ombra d'un gessamí, que trobem al primer text que en va compondre, el poeta va construir, redacció rere redacció, una reflexió de molta més volada sobre la condició humana i els seus anhels més íntims, amb profundes implicacions poètiques.

La lectura del conjunt d'autògrafs elaborats per Jacint Verdaguer durant la composició de *Canigó* —d'aquells que s'han conservat, evidentment— ens ajuda a entendre com va evolucionar el text al llarg d'aquest procés. Observar-ne el punt de partida i com va anar prenent cos dona compte, així mateix, de la forma com el poeta encarava la tasca com a creador. L'anàlisi de les opcions descartades, no sols d'aquelles que van arribar a la versió final de l'obra, també contribueix a definir-ne la intencionalitat: són assajos que no van fructificar, però que parlen d'allò que Verdaguer volia que fos *Canigó*, i, també, d'allò en què no volia que es convertís.

En aquest sentit, la gènesi del «Cant de Gentil» constitueix, per la importància d'aquesta poesia en la producció de Verdaguer, però així mateix per l'elevat nombre d'esborranys conservats i de redaccions que en va elaborar, un exemple excepcional. Ho és tant des del punt de vista de la interpretació del poema, gràcies als assajos reeixits i als fallits,

com des del punt de vista de la reconstrucció filològica de tot el procés. L'anàlisi crítica de les variants localitzades en els esborranys de cada estadi, amb la recollida de les lliçons superades o rebutjades a l'aparat crític, afavoreix l'ordenació de les diverses etapes i, doncs, la comprensió de la gènesi del poema. Tot plegat n'enriqueix notablement la lectura.

Abans d'acabar aquest prefaci, voldria fer un advertiment, força proper a una disculpa. La justificació filològica d'algun aspecte requereix de vegades un to i un llenguatge tècnics. O, no cal dir, aparats crítics amb les lliçons bandejades i altres incidències localitzades als manuscrits, que és l'única manera concisa de justificar els textos editats. El lector no filòleg farà bé de saltar-se'ls, si li entorpeixen la lectura. Aquests passatges i els aparats hi són per a aquells lectors que vulguin tenir constància del conjunt d'elements que manejo a l'hora de reconstruir el procés de composició del «Cant de Gentil».

De ben pocs poemes, i menys de l'extensió reduïda del «Cant de Gentil» —sis estrofes, trenta-sis versos—, se'n deuen haver conservat tants esborranys. Una trentena, i no hi ha dubte que l'autor encara en va compondre algun més que no ens ha arribat. L'esforç d'escriptura i de reescriptura a què Verdaguer va sotmetre'l, i la pila de redaccions i de versions que en va elaborar, fan evident el pes que li assignava dins de *Canigó*, i els dubtes i les angoixes que ens consta que va haver de superar. Entendre aquest procés ens ajuda, també, a interpretar millor el sentit dels seus versos. Que és per això, bàsicament, que serveix la filologia.

I
GENTIL
O L'EMBRIAGUESA DE LA IMAGINACIÓ

EL 17 DE JUNY DE 1883, a Banyuls de la Marenda, en una famosa trobada entre escriptors catalans de banda i banda de la frontera, Jaume Collell va protagonitzar la primera lectura pública de parts de *Canigó*. Els escollits van ser dos poemes autònoms, «Lo Rosselló» i el «Passatge d'Anníbal», que a la versió impresa formen part dels cants VI i VII, respectivament. Llavors faltaven dos anys i mig perquè l'obra arribés a les premses, i Verdaguer encara havia de compondre una pila de versos, esborranys i assajos perquè fos una realitat.

Amb *Canigó*, Verdaguer havia emprès una obra d'una volada i d'una ambició paral·lela a *L'Atlàntida* i sabia perfectament el que hi havia en joc. Havia obtingut el reconeixement general amb el seu primer gran poema, i així mateix amb altres títols, com els *Idil·lis i cants místics* o l'oda *A Barcelona*, l'èxit de la qual als Jocs Florals de 1883 era en aquell moment recentíssim. Tornar a fer una «Atlàntida» implicava un risc important, que podia confirmar-lo com el gran poeta que era, però que així mateix podia assenyalar els límits de la seva capacitat com a creador. Per això va anar amb molt de compte a l'hora de dosificar, gairebé diria de filtrar, la informació referent al nou poema.

És, en aquest sentit, ben simptomàtica la tria dels textos per a la primera lectura pública. Dos poemes autònoms, i per això més controlables des del punt de vista de la composició, en els quals, a més, no es trasllueix cap detall de la trama principal. Tampoc no em sembla fortuïta la forma de les peces triades: decasíl·labs i alexandrins, els metres més habituals a *L'Atlàntida*. La riquesa mètrica de *Canigó* es defensa molt millor com un tot, mentre que hauria pogut ser malentesa si Verdaguer tot just hagués donat a conèixer algun episodi escrit en un metre poc —o gens— habitual en l'èpica.

La grandiositat de «Lo Rosselló» i del «Passatge d'Anníbal» va meravellar l'auditori, en aquesta i altres lectures que se'n van anar fent. Sempre amb comptagotes, almenys abans de la publicació del llibre. No se'n degueren llegir les versions definitives, perquè Verdaguer no donava mai cap poema per tancat, ni tan sols quan arribava a la impremta, però sí que devien ser redaccions força properes a l'estadi final. L'estiu de 1883, en canvi, no havia escrit ni un sol vers del que segurament és el passatge més impactant i conegut de *Canigó*: el «Cant de Gentil». Si més no, en aquell moment, encara no havia escrit cap vers de la versió finalment impresa.

Jacint Verdaguer no va sentir la necessitat de donar veu al seu protagonista fins que l'obra ja estava força avançada. La decisió de fer-ho és posterior a la preparació de la primera còpia completa de *Canigó*. En una data que no coneixem, per bé que crec que degué ser una mica després de l'estiu de 1883, quan va passar-se dos mesos sencers recorrent bona part dels escenaris pirinencs del poema, l'autor va aplegar en un mateix quadern tots els fragments de l'obra que havia escrit des que hi treballava. Com he assenyalat més amunt, en compondre'n la primera còpia sencera, el poema ja estava

format per dotze cants i un epíleg, però encara no era, ni molt menys, la versió final. L'aplec li va facilitar la lectura de *Canigó* com un tot per primera vegada, de manera que hi va poder detectar els versos i episodis que, a parer seu, eren millorables —tal com va deixar anotat al marge de nombrosos folis—, i igualment aquells aspectes que calia completar. Fruit d'aquesta lectura són diversos fragments remarcables en el conjunt del poema, com ara tot el cant X o els versos dedicats a Ripoll, que conformen la segona meitat del cant XI. I, així mateix, el «Cant de Gentil».

A la versió impresa, Gentil, al llarg dels primers set cants de *Canigó*, es mostra com un personatge essencialment passiu, sobretot des del moment que és absorbit pel món de les fades. Després de prendre la decisió d'abandonar el seu lloc i enfilarse al cim del Canigó amb l'objectiu d'obtenir, gràcies a un mantell de fada, no tant l'amor de Griselda, que ja tenia, sinó el vistiplau patern, farà ben poc més que seguir els dissenys de Flordeneu. La fada pràcticament l'anulla, i Gentil tot just emetrà, en els breus instants de lucidesa que conserva, innòcues i poc convençudes queixes per la seva condició de captiu, que en cap cas no canviaran el curs dels esdeveniments.

La lectura del text no arriba a aclarir si la seva passivitat és producte d'un encanteri màgic o diabòlic —que, en el fons, seria el mateix—, o del seu amor i enlluernament per Flordeneu transfigurada en Griselda, o qui sap si d'una combinació de tots dos factors. O bé, potser, del seu desig de coneixement, d'encarar-se al desconegut, de deixar-se portar per unes realitats que li permetran sobrepassar els estrets límits vitals que té marcats per naixement, que és del que, en realitat, ens parla el seu «Cant».